

Omgang met onteigend Joods vastgoed

Werkplan projectuitvoering Wassenaar

§1. Achtergrond en overwegingen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn duizenden panden van Joodse burgers door de bezetter onteigend en doorverkocht. Na de oorlog zagen de teruggekeerde eigenaren of hun nabestaanden zich bij de restitutie in een aantal steden met langdurige procedures en soms hoge kosten geconfronteerd. Ons beeld van deze bijna vergeten onteigeningen en het proces van rechtsherstel is onvolledig en kent aanzienlijke verschillen per stad. Het navolgende aanbod voor opdrachtonderzoek van WO2-experts aan de Radboud Universiteit Nijmegen zal de omvang van het onteigeningsvraagstuk voor de gemeente Wassenaar vaststellen en vooral ook licht werpen op het handelen van deze gemeente na de bevrijding in het proces van rechtsherstel voor Joodse burgers en hun nabestaanden. Op basis van dit onderzoek kunnen keuzes gemaakt worden in de omgang met deze zwarte bladzijde in de geschiedenis.

De onderzoeksvraag die hierbij gesteld wordt is een driedelige:

1. Een inventarisatie van de mate waarin en de manier waarop Joods bezit in de eigen gemeente onteigend en verkocht is tijdens de bezetting. En ook de vraag of de gemeente zelf misbruik heeft gemaakt van de situatie door onteigende panden aan te kopen;
2. Een reconstructie en beoordeling van de manier waarop de gemeente na de oorlog met dit onrecht is omgegaan in het kader van het rechtsherstel. En met name de vraag of de gemeente van de oorspronkelijke eigenaar of nabestaanden naheffingen van gemeentelijke belastingen, boetes of erfgoedcanon heeft gevorderd;
3. De impliciete onderliggende vraag hoe de gemeente de Joodse burgers bejegenden en reageerde op hun lot, zowel tijdens bezetting en deportatie als tijdens bevrijding, rechtsherstel en wederopbouw.

Sinds de wederopbouw zijn deze historische gebeurtenissen grotendeels vergeten. Ze werden tot tegen het einde van de eeuw vooral door de lokale Joodse gemeenschap en regionale historici gememoreerd. Degelijk historisch onderzoek werd bemoeilijkt door het feit dat de sleuteldocumenten van de Verkaufsbücher pas in 2018-19 gedigitaliseerd en aan kadasterdata gekoppeld zijn en zo eenvoudiger toegankelijk en doorzoekbaar werden. Inmiddels zijn voor een aantal steden rapporten verschenen als resultaat van wetenschappelijk onderzoek door historici en archivariissen, onder andere van het NIOD. De aandacht gaat niet alleen uit naar de onteigeningen zelf, omdat na de oorlog in veel gevallen restitutie heeft plaatsgevonden, maar ook naar het (niet)handelen van de gemeente in samenhang met de onteigeningen en eventuele tekortkomingen bij het rechtsherstel.

§2. Opdrachtonderzoek

Van het geplande **opdrachtonderzoek** door ervaren Nijmeegse historici kan met de geformuleerde vraagstellingen en de gestelde randvoorwaarden het volgende verwacht worden. Het eindbericht van het onderzoek biedt een reconstructie van omgang met onteigeningen van grondbezit en vastgoed en rechtsherstel door het gemeentebestuur. De destijds gemaakte keuzes – de betrokkenheid bij de onteigeningen, de keuzes bij het rechtsherstel en de bejegening van de Joodse burgers in algemene zin – worden geplaatst tegen de achtergrond van de tijd van bezetting en bevrijding en toen geldende regels en vergeleken met ontwikkelingen in en keuzes van andere gemeenten. Ook hier geldt dat het eindoordeel over eventueel verwijtbaar (niet)handelen van personen of instanties niet aan de historicus is. Eventuele compensatie blijft een politieke en juridische kwestie, waarbij de gewonnen historische inzichten zeker waardevol zijn bij de afweging.

Eenzijds wordt met de normen, kennis en verwachtingen van 2023 een **oordeel** geveld over het overheidshandelen in een heel andere tijdscontext. Dit is een bewuste keuze vanuit de opdracht. Anderzijds biedt de vergelijking met het handelen van andere gemeenten in dezelfde context een houvast voor de morele maatstaven van de tijd zelf.

De opdracht wordt aangenomen en uitgevoerd op basis van de regels die de KNAW heeft opgesteld voor wetenschappelijk opdrachtonderzoek qua **onafhankelijkheid en integriteit**. De meest relevante aspecten voor dit project zijn dat de

overeengekomen vergoeding gekoppeld is aan de adequate uitvoering van de opdracht, niet aan de (on)gewenste uitkomsten van het onderzoek. Een vereiste van wetenschappelijke onafhankelijkheid en integriteit is tevens dat het eindrapport op redelijke termijn publiekelijk bekend wordt gemaakt. De regie over het bekend maken van de resultaten ligt bij de opdrachtgever. Het onderzoeksteam zal bij aanvragen vanuit de media altijd vooraf ruggespraak houden met de opdrachtgever vanwege de vertrouwelijkheid van het lopende onderzoek.

In overeenstemming met de doelstellingen van het onderzoek is het wenselijk om **relevante partijen** bij het onderzoek te betrekken. In samenspraak met de opdrachtgever kunnen Joodse organisaties ter plekke en lokale historici, archivariissen en anderen die al onderzoek doen of gedaan hebben naar deze thematiek in het onderzoeksproces mee genomen worden, bijvoorbeeld (ook) in de vorm van een maatschappelijke klankbordgroep, al legt het onderzoeksteam alleen aan de gemeente als opdrachtgever verantwoording af.

De **rapportage** naar de opdrachtgever verloopt als volgt: een voorlopig rapport biedt gelegenheid voor een gesprek over kleinere aanpassingen en uitbreidingen van het onderzoek, met opdrachtgever en klankbordgroep. Dit met inachtneming van de autonomie en wetenschappelijke integriteit van het onderzoeksteam. Afgesloten wordt het project met een eindrapportage (ca. 60 bladzijden, plus bijlagen). Gezien de maatschappelijke gevoeligheid van het onderwerp en de doelstelling om hiermee ook een breder publiek adequaat te informeren, zal extra aandacht worden besteed aan een wetenschappelijk verantwoord, bestuurlijk adequaat, maar tevens publieksvriendelijk en empathisch eindrapport.

§3. Methode en bronnen

Als team hebben we vooraf geïnvesteerd in het ontwikkelen en testen van een eigen **Nijmeegse aanpak** met een mix aan bronnen die zijn doelmatigheid en efficiëntie voor andere gemeenten heeft bewezen. Deel van de aanpak is ook het ontwerp van een rapportage-format dat past bij de opdracht en de doelgroepen –bestuurlijke besluitvorming, maar ook nabestaanden en een geïnteresseerd publiek. Inmiddels is deze aanpak sinds 2021 met succes toegepast en verder geoptimaliseerd voor acht Gelderse en Overijsselse gemeenten en voor zes gemeenten of samenwerkingsverbanden van buurgemeenten) in Noord-Holland (deels nog onder embargo). <https://www.ru.nl/rich/rich-society/advies-actualiteit-onderzoek-opdracht/vm/onteigening-van-joods-vastgoed-in-wo2-en/virtual-folder/rapporten-onteigeningonderzoek/>

Gezien het aantal Joodse inwoners en woonadressen of vastgoedeigendom is er voor Wassenaar (met hetzelfde gemeentelijke grondgebied als in 1940-45) een volledige reconstructie van het bestuurlijke handelen nodig voor de vraag over de rol van de gemeente bij de onteigeningen en bij het rechtsherstel. Volledig onderzoek stelt voor nabestaanden voor elk onteigend pand de eigendomsgeschiedenis vast. De Verkaufsbücher noemen voor Wassenaar 22 transacties (21 panden en een weiland). Het Joods Monument met slachtoffers 40-45 noemt 58 personen met 29 unieke adressen (huur of eigendom) en de database van het Joods Cultureel Kwartier noemt 13 onder dwang verkochte en eventueel gerestitueerde percelen landbouwgrond. De ervaring leert dat een aantal van de unieke adressen uit het Joods Monument Joods wooneigendom betreffen: deze panden zijn dan wel onteigend, maar niet doorverkocht. Een totaal van 30-40 onteigende panden is een realistische schatting. Alle onteigende panden en percelen worden in het verdere onderzoek meegenomen.

Voor beide vragen van onteigening en rechtsherstel maken we gebruik van vier grotere categorieën (**archief**)bronnen:

1. Politiek-bestuurlijke bronnen: Aan de hand van archieven van gemeente- en provinciebestuur wordt een reconstructie van de politieke besluitvorming over de eventuele aankoop van onteigende panden gemaakt. Op basis van de belastingheffingen die in de betreffende gemeente van kracht waren voor vastgoed wordt gezocht naar besluiten om al dan niet naheffingen of boetes op te leggen bij rechtsherstel.
2. Administratieve bronnen: Transacties in de Verkaufsbücher worden systematisch gereconstrueerd op rechtsherstel in de archieven van NBI, kadaster en Raad voor het Rechtsherstel. Tevens wordt gezocht naar onteigende, maar niet doorverkochte Joodse panden. Voor Joods bezit van landbouwgrond (gedwongen verkoop in plaats van onteigening) wordt onderzoek gedaan via het Bureau voor de Goedkeuring en Pachtbureaus/Grondkamers en voor het rechtsherstel NBI en kadaster.
3. Juridische bronnen: Voor belangrijke gemeentelijke functionarissen (met name de burgemeester en in enkele gevallen een wethouder) worden de persoonsdossiers in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) geraadpleegd.

Daarnaast wordt het archief van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel gebruikt. De archieven van notarissen en makelaars blijven in deze buiten beschouwing.

4. Publieke bronnen: Voor aanvullend onderzoek naar berichtgeving over aankopen en restitutieproblemen in de krant na de oorlog worden gedigitaliseerde lokale en regionale kranten onderzocht.

§4. Projectteam en werkplan

Het **projectteam** voor dit opdrachtonderzoek in 2023 zal bestaan uit ervaren onderzoekers van Advies en Actualiteit aan de Radboud Universiteit gespecialiseerd in de Tweede Wereldoorlog en in het bijzonder vraagstukken van onteigening en rechtsherstel: prof. dr. Wim van Meurs (projectleider en auteur van de eindrapportage), dr. Marieke Oprel (coördinator) en de afgestudeerde historici Laura Brinkhorst, Owen Duijvendak en Charlotte Dommerholt (onderzoekers). Zij dragen de verantwoordelijkheid voor onderzoeksopzet, historische analyse en rapportage. Het eindrapport is in de vertrouwde handen van onze redacteuren Susanne Geuze en Joyce Dekker.

Het **werkplan** voor de uitvoering van het onderzoek is gebaseerd op uitvoeren van deze opdracht in de eerste helft van 2023. De voorbereiding bestaat uit het vooronderzoek naar de specifieke lokale situatie en geschiedenis van de bezetting en de Joodse gemeenschap en de inventarisatie van de beschikbare archiefcollecties in het Gemeentearchief Wassenaar in de eigen gemeente. Vervolgens worden onteigening en rechtsherstel in de gemeentelijke, provinciale en nationale archieven in het NIOD in Amsterdam, het provinciaal archief Zuid-Holland in het Nationaal Archief en het Nationaal Archief zelf in Den Haag onderzocht, zoals hierboven beschreven.

De ambitie is het project voor het zomerreces af te ronden.

	Maart 2023	April 2023	Mei 2023	Juni 2023	Juli 2023
Onderzoek					
Literatuur en kranten (Delpher)	x				
Kadaster (ca. 40 panden en percelen)	x				
Nationaal Archief (NBI, CABR, Grondkamer, Provincie)		x			
Gemeentearchief (notulen B&W en Raad en dossiers)	x	x			
Presentatie					
Kick-off met klankbordgroep	x				
Schriftelijke rapportage onderzoeksresultaten			x		
Ontwerp-rapport aan klankbordgroep			x		
Tussentijds overleg met klankbordgroep				x	
Laatste redactieslag				x	
Definitieve rapport en presentatie Wassenaar					x